

EÖTVÖS JÓZSEF SVÁBHEGYI NYARALÓHELYE: AZ EÖTVÖS-VILLA ÉS A KARTHAUSI-LAK*

Eötvös József budai és pesti lakásai címmel Belia György írt egy rövid és jegyzetek nélküli esszét a Hatvany Lajos szerkesztésében először 1957 tavaszán megjelent, igazi kritikai és közönségsikert aratott *Beszélő házak* című könyvben. Belia esszéje azonban sajnos több helyen pontatlan: már az akkor rendelkezésre álló adatok is ellentmondanak bizonyos tételeinek, bizonyos esetekben az azóta felkutatott források is mást mutatnak. A jelenleg rendelkezésre álló forrásokból úgy tűnik, pontosabban bemutatathatjuk Eötvös József budai és pesti lakásait – ezúttal a svábhegyi nyaralóhelyéről lesz szó.

Az 1848 szeptember végétől 1850 novemberéig tartó emigrációs időszak után sem Eötvösék, sem Trefort Ágostonék nem tértek vissza a tűzkárt szenvedett Wodianer-házba, ahol a forradalom előtt és alatt éltek.¹ Az Eötvös-család még csak nem is Pesten kezdte újra itthoni életét, hanem Eötvös apjának a Fejér megyei Velencén bérelt birtokán töltötte az első teleket. Maga Eötvös József legfőbb barátjának, Szalay Lászlónak két egymást követő télen is Velencéről küldött levelet – előbb az 1851. december 31-én kelteztben mesélt akkori sorsukról: „Én Velencén lakom, nőmmel, s most már 4 gyermekemmel együtt, kiknek utolsója, Mária szeptember 10 én látta a napvilágot, talán inkább szülési, mint saját boldogságára. Úgy tartom, esmered Velencét, a táj nyájas, a kilátás főképpen házunkból szép, csakhogy a ház szegény atyám halála óta nagyon hallgatóvá vált”.² A következő évben pedig a január 24-i levelét datálja ugyaninnen. Eötvös Szalay melletti másik legfontosabb barátja és későbbi sógora, Trefort Ágoston önéletírásából tudjuk, hogy először 1851 tavaszán költöztek a fővárosba, pontosabban májusban, és a Svábhegyre. Voinovich Géza pedig 1903-ban megjelent életrajzában azt írja, Eötvös hazatérte után a „telet eleinte atyai birtokán, Velencén töltötte, a nyarat a Svábhegyen.”³

---

* A tanulmány a NKA Szépirodalom és Ismeretterjesztési Kollégiuma Alkotói támogatása (azonosító: 3802/5330) révén készült.

¹ Erről lásd *Devescovi Balázs*: Eötvös József első lipótvárosi lakhelye: a Wodianer-ház. *Irodalomtörténeti Közlemények* 120. (2016) 789–798.

² *Eötvös József*: Levelek. S. a. r. Oltványi Ambrus. Bp. 1976. 218.

³ *Voinovich Géza*: Báró Eötvös József. In: Báró Eötvös József összes munkái. XX. Bp. 1903. 284.

Eötvös József emigráció utáni magyarországi élete külső körülményeit az életrajzok feltűnően hiányosan ismertetik. A leggyakrabban idézett információk Voinovich Gézától származnak, és alapvető tévedésekhez vezettek. Noha Voinovich világosan kényelmes nyári-lakként említi a svábhegyi Eötvös-villát, esetleg amiatt, hogy nem szól másik fővárosi lakásról, vagy a korabeli szokások alapvetően hiányos ismerete révén, talán elsősorban Belia György dolgozatának köszönhetően, az a hibás hiedelem rögzült, hogy az emigráció után Eötvös állandó fővárosi lakhelye a Svábhegyen volt, és csupán 1867 után, második miniszterségével járó bokros teendői miatt lett a svábhegyi villa már csak nyaralója vagy hétvégi pihenőhelye, hiszen kénytelen volt Pestre áttenni állandó lakását.⁴ Belia ezt írta erről: „1867 előtt még megtehetette, hogy hetenként egyszer vagy kétszer járjon le a városba: a *Politikai Hetilap*ot is a hegyen szerkeszti, és a választási harc idején sem mozdul ki gyakran rejtező helyéről. A kiegyezési kormány minisztere azonban már nem gyalogolhat mindennap le a hegyről és föl a hegyre, nem azért, mert áttolja, hanem mert idejéből nem futja, s gyomorbaja meg tüdőbaja is szorongatja.”⁵ Ráadásul némi kavarodáshoz vezetett a tárgyról született különböző írásokban, hogy Eötvös svábhegyi telkén két ház is állt, az északi végén a mai Eötvös út 12–14. táján az Eötvös-villa, és a délin a mai Karthausi utca 14. szám alatt a Karthausi-lak.

Belia György úgy tartja, Eötvös Frivaldszkynál találta ki 1845 nyarán, hogy magának is épített egy nyaralót a Svábhegyen: „Ebben az időben a Svábhegynek a Városkút körüli részén még igen kevés épület van; Frivaldszky Imrének, a kiváló természettudósnak háza a legrégebbiek közül való a Svábhegyen: Frivaldszky 1838-ban vásárolta a telket, melyről a telekkönyv úgy tudja, hogy már 1836 előtt ház állott rajta. Ebben lakik Eötvös egy ideig, s itt kap kedvet arra, hogy ő is építessen nyaralót a Svábhegyen.”⁶ A Svábhegyről 1929-ben megjelent monográfiájában Siklóssy László azt írta, magának „az *Eötvös-villának* eredetét is homály fedi”: „A hagyomány szerint ezt az objektumot eredetileg *Trefort Ágost* [...], Eötvös kebelbarátja és dolgozótársa vette meg, minden valószínűség szerint még a szabadságharc előtt. Trefort e helyen eleintén vendégül látta Eötvöst. A szabadságharc letörése után együtt mentek külföldre utazni. Innen az ötvenes évek

⁴ Eötvös utolsó pesti lakásáról lásd *Devescovi Balázs*: Eötvös József elfelejtett pesti Erzsébet téri lakhelye: a Sina-ház. *Aetas* 31. (2016) 2. sz. 104–111.

⁵ *Belia György*: Eötvös József pesti és budai lakásai. In: *Beszélő házak és tájak*. Szerk. Hatvany Lajos és Gink Károly. Bp. 1989. 186.

⁶ Uo. 183.

elején hazatérvén, Trefort csabacsüdi birtokára vonult, svábhegyi lakát pedig átengedte Eötvösnek.⁷ Később Siklóssy László báró Szalay Gábortól megkapta Trefort kiadatlan naplóját, ami valójában az önéletírása volt, és ez alapján *A Pesti Hírlap Vasárnapja* 1931. augusztus 30-i számában *Báró Eötvös József a Svábhegyen. Ismeretlen adatok alapján* címmel újabb cikket írt a témában. Ebben az írásában Siklóssy Trefort feljegyzései alapján így mesélte el az Eötvös-villa eredetét – egyben Belia György nézetének ösváltozatát is lefektetve: Eötvös „1842-ben feleségül veszi Rosty Ágnes-t. A »pesti por és sár« azonban ő rá is ránehezedik. Hová menekülhet az, akit ideköt munkássága? Eötvös örömmel értesült, hogy van egy ilyen baráti azilum: a természettudós *Frivaldszky Imrének* a Svábhegyen kőből épült nyári laka. Frivaldszky boldog volt, hogy Eötvöséket huzamos időre is vendégül láthatta, Eötvösné hugával, a másik szép kis Rosty leánnyal, Ilonával együtt. Trefort persze a Svábhegyen is felkereste Eötvöséket. Így különösen emlékezetes volt az 1845. év tavasza, amikor a fiatal tudós mélyen nézett Rosty Ilonka szemébe. A szép svábhegyi májusnak mátkaság, majd 1847-ben esküvő lett a folytatása. Ily módon váltak sógorokká Eötvös és Trefort. Frivaldszky bácsi mind invitálta Trefortékat is a Svábhegyre, hiszen jóemberek kis helyen is elférnek s a Frivaldszky-ház kastélyszámba megy a hegyen! De a két tudós már a magáéban akarta élvezni a Svábhegy gyönyörűségét. Ezért elhatározták, hogy házat építenek maguknak. A Svábhegy tetején terjedelmes ingatlant vásároltak s azon svájci emlékeik hatása alatt [tudniillik Siklóssy tévesen úgy tartja, Eötvös és Trefort 1837-ben együtt mentek külföldi útra – D. B.] svájci stílusban kétszárnyú épület építésébe kezdtek. Az egyik szárny Eötvöséké lesz, a másik Trefortéké.”⁸

Gárdonyi Albert azonban *A budai hegyvidék első nyaralótelepei* címmel a *Tanulmányok Budapest Múltjáról* II. kötetében 1933-ban közölt dolgozata az Eötvös-villa építésének Siklóssy-féle történetét (illetve azon változatát, „amely azt hirdeti, hogy a villát eredetileg Trefort Ágoston vásárolta, s csak az 50-es évek elején engedte át Eötvös Józsefnek. [Siklóssy László, 69. l.]”⁹) pusztá legendának minősíti, és összefoglalja a budai telekátírási jegyzőkönyvek alapján a telekszerzések valódi történetét. Ámde ő úgy látszik nem ismerte Trefort önéletírását, hiszen

⁷ Siklóssy László: Svábhegy. Bp. 1987. 69.

⁸ Siklóssy László: Báró Eötvös József a Svábhegyen. Ismeretlen adatok alapján. A Pesti Hírlap Vasárnapja, 1931. augusztus 30. 30.

⁹ Gárdonyi Albert: A budai hegyvidék első nyaralótelepei. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. II. Bp. 1933. 170.

akkor tudta volna, hogy a Siklóssytól kiinduló legendában, és főként annak a Gárdonyi által írt formájában mégis van igazság.

Gárdonyi Albert az 1854. évi telekkönyvi összeírás alapján állapítja meg aényt: Eötvös mikor szerezte a későbbi épületek helyszínéül szolgáló telket, illetve azt, előbb Trefort vásárolt telket a Svábhegyen, még hozzá három évvel Eötvös előtt, már 1842-ben, igaz, ő négy évvel később már el is adta: „Eötvös József svábhegyi ingatlanát 1845-ben Culmann Fülöptől vette; Trefort Ágoston pedig 1842-ben a Szép Juhászné mellett vett hat hold Waldgrund-ot és azt 1846-ban Sieber Károlynak adta el.”¹⁰

Elképzelhető tehát, hogy Trefortban merült fel előbb a svábhegyi nyári lak építésének gondolata, az is lehet, Eötvös is eleve vonzódott a természetközeli helyhez, de a legvalószínűbb, hogy mindketten szerették az ilyen helyeket. Ezt mutatja, hogy a Wodianer-ház mellett évről évre tavasszal a várostól távolabbi helyekre költöztek, később az emigráció ideje alatt 1849 telén Münchenben éltek, 1850 áprilisában azonban Trefort önéletrajza tanúsága szerint átköltöztek Salzburgba: „ahol a nyár folyamán az Aigenen lévő fürdőházban laktunk. Állandóan gyönyörködhattünk a szép, nagyszerű természetben, gyakran jártunk kirándulni, habár mindennek keserű mellékíze volt.”¹¹

A Svábhegy szűkebb környékét csakugyan alaposabban megismerhették mindketten, ezt Trefort önéletírása mellett az ahhoz jegyzetekben a házak helyszínét pontosabban megadó Szalay Gábor igazolja. 1845-ben a Frivaldszky-féle házba költöztek nyárra, ez Szalay 1918-ban tett jegyzete szerint még „jelenleg is álló, gótikus külsejű nagy ház az Eötvös villánál lejjebb a Normafa irányában.”¹² Ezzel összhangban ír az épületről és annak helyszínéről Gál Éva *A budai hegyvidék újkori beépülésének kezdetei* című, eredetileg a *Történelmi Szemle* 1971. évi 3–4. számában megjelent tanulmányában: „Frivaldszky Imre tudóstársasági tag építtetett ugyancsak az 1840-es évek közepén nagyméretű, romantikus, középkori lovagvárat utánzó villát 1838-ban vásárolt 14 holdas erdőtelkén. [...] A romantikus stílusban épült emeletes villa, amelynek ábrázolása egy XIX. század végi kiadványban maradt fenn, erősen átalakított formában ma is megvan (a Szabadsághegyi Gyermekszanatórium Béla király út 20. sz. alatti épülete).”¹³ 1848-ban pedig Trefort szerint Rosty Ilka a

¹⁰ Uo. 170.

¹¹ Trefort Ágoston önéletírása. Ford. Barsi János. Sátoraljaújhely 1991. 24.

¹² Uo. 22. 68. jegyz.

¹³ *Gál Éva: A budai hegyvidék újkori beépülésének kezdetei. Történelmi Szemle* 14. (1971) 533–534.

Svábhegyen lakott a Libasinszky-féle házban, és bár nem beszél róla, de bizonyos, hogy Ilka családjával élt itt. Így Rosty Ágnes a férjével, illetve két kicsi lányával is többször megfordult itt, ha csak nem eleve úgy olvassuk Trefort önéletírását, hogy Eötvösök is itt éltek ezen a nyáron. Szalay Gábor 1918-as jegyzete szerint a „Libasinszky-féle ház jelenleg a Normafa út 11. és a Mátyás király út 14. számú telken van.”¹⁴ És Gál Éva ezzel ismét csak összhangban adja meg az épület helyét: „Kraits telke mellett feküdt Libasinszky Vince pesti szabómester özvegyének hatalmas erdőtelke, amelyre – a mai Mátyás király út 14. sz. alatt – Hild József épített 1846-ban emeletes, nagyméretű, klasszicista, ma műemlékként védett villát.”¹⁵

A két épület, az Eötvös-villa és a Karthausi-lak megépülése körülményeit pontosan nem ismerjük, abban lehetünk biztosak, hogy mindkét épület többször át lett építve. A telket Eötvös József üresen vásárolta, Gárdonyi Albert a Svábhegy régebbi házai felsorolásakor egyértelműen ezt állapítja meg: „472½/490+491, melynek telkét báró Eötvös József 1845 szeptember 20-án vette Culmann Fülöp budai telekkönyvvezetőtől, a házat tehát már br. Eötvös József építette.”¹⁶ Gál Éva Jancsó József a Svábhegy 1846-os felmérésére alapozva ezzel egészíti ki Gárdonyi adatait: „Az 1840-es évek közepén lett svábhegyi ingatlantulajdonos Eötvös József, miután 1845-ben 10 ½ hold erdőt vásárolt, nagyjából a mai Eötvös út, Művész út, Széchenyi emlékút, Evetke u. által határolt területen. 1846-ban már két épület is állt az Eötvös birtokon: az egyik a később, a szabadságharc után továbbépített és kibővített Eötvös villa, kb. a mai *Eötvös út 12* helyén, a másik egy kis ház azon a helyen, ahová Eötvös az 1860-as évek elején a ma is meglévő, romantikus stílusú Karthausi-villát, a Karthausi út névadóját építette.”¹⁷

A Budapesti Történeti Múzeum Térképtárában több térkép fennmaradt, amelyek használható információkat tartalmaznak a két egykori épületről, így például az 1846-os mértan tanszéki felmérés 96. és 70. darabja: Jancsó József, a mértanszék segédje mellett Lájpczig István mértani hallgató rajza is megmaradt a területről, és ő is mindkét épületet feltüntette térképén. A Lájpczig-féle térkép egyrészt kisebb területet mutat, mégpedig leginkább Eötvös József ingatlanját, másrészt többlet információja, hogy a felmérés időpontját pontosan megadja: felvétel 1846. év

¹⁴ Trefort Ágoston önéletírása i. m. 22. 72. jegyz.

¹⁵ *Gál É.*: A budai hegyvidék i. m. 533.

¹⁶ *Gárdonyi A.*: A budai hegyvidék i. m. 173.

¹⁷ *Gál É.*: A budai hegyvidék i. m. 534.

Május hava 22étől 23ig”.¹⁸ A Jancsó József-féle térkép pedig azért érdekes, mert ezen hat darab miniatűr illusztráció is látható, melyek közül a két alsó lencge öltözetben lévő ifjakat ábrázol mértani felmérés közben, a két felső pedig egy-egy kisebb látkép a Svábhegyről: a jobb oldali egy haranglábat ábrázol, a bal oldali pedig nem más, mint a Karthausi-lakot eredeti fából készült formájában.¹⁹

Nem valószínű, hogy a Svábhegy 1846-os felmérését követően készült térképek tévednének az épületeket illetően. Trefort Ágoston azonban önéletírásában az Eötvös-villa építéséről más állít, tudniillik későbbre teszi azt. 1851-nél egy mellékmondatban megjegyzi, hogy a villa építését közösen kezdték el 1848-ban: „Javaink a forradalom alatt jelentős károkat szenvedtek, s csak arról lehetett szó, hogy némileg rendbe szedjük, ami maradt, s ehhez jött még, hogy Nina, a sógornóm az elmúlt év szeptemberében férjhez ment Amadéhoz, s ezzel a még közös Rosty-féle javakat is megosztotta. Akkoriban ezzel voltam elfoglalva, úgyhogy az osztályt áprilisra véghez vittem. A feleségem kapta Csabacsüdöt és még ötven holdat Szent-Tornyán, amit hatvanezer gulden adósság terhelt. Ez, és a svábhegyi ház gondja, ami most Eötvösé, noha közösen kezdtünk el 1848-ban építeni, ekkorára már beköltözhető állapotban volt, s legalább a reményt tartotta bennem.”²⁰ Trefort vagy az Eötvös-villa átépítéséről írhat, vagy alighanem eltéveszti az időpontot. Trefort mellett azonban nem más, mint Eötvös Loránd is a felmérésekben megörökített állapottal ellenkezőleg hagyományozta tovább a két épület elkészültének idejét és módját. A svábhegyi Eötvös-szobor 1890. július 6-án történt felavatását követően az akadémia akkori elnökeként is megjelent a költő fia, és az avatást követő lakomán felszólalásában így mesélte el a két épület történetét: „E ház [t. i. az Eötvös-villa], a melyben ma lakomázunk, 1848-tól 50-ig épült s az első évben két családnak, atyám és Trefort családjának, szolgált lakhelyül. Hat kisgyerek lármázott akkor e helyen, s atyám nyugalmas dolgozó helyet

¹⁸ *Lájjpczig István*: A Budai Sváb hegy felmérésének C nevű osztálya. BTM Fővárosi Képtár Térképtár 4226.

¹⁹ *Jancsó József*: Az 1846dik évi a Swáb hegyen tett gyakorlati felmérésnek egy harmadára a felmérés-i léptéknek kisebbítet térképe, BTM Fővárosi Képtár Térképtár 4227.

A Pest-budai látképek a tizenkilencedik századból című, Seenger Ervin és Rózsa György munkája alapján készült katalógusban így található meg:

„266. [»Karthausi«-lak.]. Jelezve: Rajzolta Jancsó Jozsef Mértanszék Segédje. Vízfestmény, 10. 5 x 13,7 cm. Megjelent: »Az 1846dik évi a Swábhegyen vett gyakorlati felmérésnek. térképe« keretképeként. Ábrázolás: földszintes faépület, háttérben erdős domboldal, mögötte Pest. Helye ma XII. Karthausi-út 14. Átéptette Schunda V. hangszergyáros.” (<http://www.btmfk.iif.hu/seenger.php?inx=3>, letöltés ideje 2015. aug. 25.)

²⁰ Trefort Ágoston önéletírása. i. m. 21–22.

akart magának teremteni, akkor és e célból épült az a kis »svájci ház«. Abban [...] dolgozott, több művén. Ez sem tarthatott soká, mert mi gyermekek megnőttünk, s abban a völgyben ütöttük fel mulatótanyánkat. Akkor tehát atyám nekünk hagyta azt s visszatért dolgozni e háznak – mely most vendéglő – nyugati sarokszobájába.”²¹

Többen is úgy vélik, nyilván Trefortot követve, hogy 1848-ban épült a villa, és ekkor már lakható is volt. Siklóssy László 1931-es cikkében például egyértelműen a forradalom évéhez köti az építkezés megindulását, és azt írja, ebben az évben már lakható formába is került az épület: „Az építés ideje alatt élte *Eötvös* legszebb napjait. Esze, tudása, szorgalma, hazafiui lelkesedése, jelentős részt juttatott neki politikában, sajtóban egyaránt. Vezető szerepe volt a márciusi eseményekben is, aminek eredményeképpen V. Ferdinánd kinevezte őt az első független magyar minisztérium kultuszminiszterévé. Ugyanekkor lett földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi államtitkár *Trefort Ágoston*. [...] Az 1848-i mozgalmas nyarat erős megszakításokkal mindketten a tető alá került villában töltötték ugyan, de szomorúan látták a szabadságtörekvéseknek forradalomba való csavarodását.”²² Belia György Eötvös a svábhegyi út építéséhez való 1848 májusában történt 100 forintos hozzájárulásával indokolja a villa épülésének ekkor történt megkezdését: „A 100 forint, melyet Eötvös az út építésére felajánlott, azt is jelenti, hogy hozzáfogott a villa építéséhez.”²³ Belia aztán következő bekezdésében a mozgalmas 1848-as évben történő villaépítést Silóssynál némileg regényesebben így festi: „Az 1848-as tavaszi és nyári események annyira nyugtalanná teszik a főváros éjszakáit, hogy Eötvös jónak látja, ha Treforttal együtt a hegyen éjszakázik. Van aki azt mondja, hogy az utat lóháton teszi meg, olykor naponta kétszer is; a fárasztó szellemi munka után bizonyára jólesik neki a lovaglás, s a kintlakás arra is jó, hogy naponként lássa, hogyan haladnak az építkezéssel.”²⁴ A svábhegyi új út készültéről Gárdonyi Albert írt először, részletesebben, pusztán a tényekre hagyatkozva, és anélkül, hogy Eötvös úthozzájárulását bizonyítéknak állítaná a villa építésének elkezdéséhez: „1846 augusztus 27-én a svábhegyi telektulajdonosok a budavárosi tanácshoz fordultak a Svábhegyre vezető kocsit út jókarba helyezése tárgyában. Beadványukban rámutattak, hogy a már felépült és felépítendő nyaralók céljuknak csupán akkor fognak megfelelni, ha a kényelmes közlekedés biztosítva lesz. Kijelentették, hogy hajlandók az útépítési költségekhez hozzájárulni,

²¹ Báró Eötvös József szobra a Svábhegyen. Vasárnapi Ujság, 1890. július 13. 454.

²² *Siklóssy L.*: Báró Eötvös József a Svábhegyen i. m. 30.

²³ *Belia Gy.*: Eötvös József i. m. 184.

²⁴ Uo. 184.

de a várostól is támogatást vártak. A tanácsi határozatot nem ismerjük, az iratok között fekszik azonban egy 1848 május 4-én kelt kötelező nyilatkozat, melyben az »úgynevezett Servitaháztól egyrészt jobbra a Király-kútig, másrészt balra a Rupp-féle telekig vízfolyással ellátott és kövezett útnak elkészíttetésére« egyenként 100, illetőleg 50 forint hozzájárulást ajánlottak fel. 100 forintot ajánlottak Ürményi József, Koits Pál, Perger Ferenc, Steindl Ferenc, Karczag Benjamin, Heidrich Ferenc, Libasinszky Teréz, Reisinger János, Friwaldszky Imre, Steindl Károly, Bidschofsky András, br. Eötvös József, Rupp Jakab és Patachich Károly; 50 forintot ajánlottak Karczag József és Ferenc, Jóry Ferenc, Zlamál Vilmos, Rupp Frigyes, Szuppiny Ödön és Kraits János, de ezek közül Karczag József és Ferenc az út egy részének megcsináltatását is vállalta Patachich Károllyal egyetemben. Az iratok mellett fekvő elszámolás szerint ez az út 1851/1852-ben elkészült s ezáltal a svábhegyi telkeken épült nyaralók megközelíthetősége biztosítva volt és a további fejlődésnek nem volt többé akadálya. (Budai levéltár. 3076/1867.)²⁵

Természetesen akárcsak az út, a villa építése is mindenképp több évig tartott. Trefort Ágoston 1851-es idézett feljegyzése utolsó mondata ezen év tavaszára teszi Eötvösék az épületbe való beköltözését: „Április 24-én költöztünk ki a házból, Eötvösék májusban költöztek be.”²⁶ Gárdonyi Albert tanulmányában az 1854-es telekkönyvi összeírásra hivatkozva azt állítja, Eötvös József két telke azok közé tartozott a Svábhegyen és a vele kapcsolatos Orbánhegyen, melyeken ház állt, a 472½/490+49, illetve a 473¾/490+491 helyrajzi számúak.²⁷

Az Eötvös-villáról csupán végső állapotából áll rendelkezésünkre ábrázolás, az sem túl sok. A Berza László főszerkesztésében készült *Budapest története képekben 1493–1980*, továbbá a Rózsa György és Seenger Ervin *Pest-budai látképek a tizenkilencedik századból* című katalógusok alapján úgy tűnhet, több képet is közöltek az épületről még Eötvös haláláig bezárólag. A két katalógus bibliográfiai hibáinak kiszűrése, és a kiadványok végignézése után az látszik, mindösszesen egyetlen ábrázolásról van szó, ami eredetileg Zombory G. rajza után jelzéssel jelent meg a *Vasárnapi Ujság* 1864. június 19-i számában, és a katalógus szerint a rajz után Rusz K[ároly] készítette. A Cassiustól, azaz Áldor Imrétől 1866-ban Heckenastnál megjelent *Magyarország Fővárosa. Budapest leírása, képekkel* című kiadványban, és

²⁵ Gárdonyi A.: A budai hegyvidék i. m. 176.

²⁶ Trefort Ágoston önéletírása i. m. 22.

²⁷ Gárdonyi A.: A budai hegyvidék i. m. 172.

Liptay Pál: *A Széchenyi-hegy* című írása mellett a *Hazánk s a Külföld* 1867. június 20-i számában megjelent képek ennek a rajznak az utánközlései apró átdolgozással.

Zombory Gusztáv rajza mellett a Seenger-féle katalógus két akvarellt ad az Eötvös-villáról, egyet Klette Károlytól és egyet Kelety Gusztávtól, mivel azonban Eötvös Loránd nevelője, Kelety Gusztáv festőművész volt az, aki több festményt is készített a Svábhegyről mint az Eötvös-család nyári lakainak környékéről az 1850-es – 1860-as években, így valószínűbbnek látszik, hogy tévedés lehet az apa, Klette Károly alkotóként való megjelölése a katalógusban. Kelety Svábhegy-sorozatának nem minden képéről tud a Seenger-katalógus. Van egy harmadik Eötvös-villás Kelety-akvarell, a Ferenczi Zoltán 1903-as Eötvös József monográfiájában 51. sz. képillusztrációként megjelent mű, továbbá van egy Kelety-olajfestmény is, ami fekete-fehér fényképfelvételen látható Juhász Árpád és Gál Éva *A budai hegyvidék* című munkájukban 29. szám alatt Kelety Gusztáv: *Br. Eötvös József nyaralója a Sváb-hegyen*. Olaj, BTM. jelzettel.²⁸ Kelety akvarelljei, és Zombory rajza mellett Siklóssy László 1931-es cikkében szerepel még a villáról egy kép, az aláírás szerint Trefort Ágnes rajza 1861-ből.

Kelety svábhegyi akvarelljei a villát csak részletében ábrázolják, a ház maga egy emeletes, két kiugró oldalszárnyú épületnek látszik, aminek földszintjén a két kiugró szárny közti összekötésül fedett fa terasza volt.²⁹ Ezt a formáját az épület talán az 1848-as átépítéskor nyerte, mivel az 1846-os svábhegyi felmérésről készült térképek szerint ekkor még kisebb alapterületű, kereszt alakú volt az épület alaprajza. Trefort Ágnes 1861-es és Zombory Gusztáv 1864-ben megjelent ceruzarajza alapján elképzelhető, hogy eredetileg 1846-ban csak az egyik kereszt alaprajzú és kereszt nyeregtejtű ház készült el, majd az átépítéskor egy másik ugyanolyan épületet emeltek mellé, a két részt pedig az északi, első oldalról fedett verandával kötötték össze. A *Vasárnapi Ujság* 1855. szeptember 9-i számában megjelent a budai Svábhegyet bemutató cikkben így adták közre a ház leírását: „A templomon fölül látszik báró Eötvös, tudóstársasági alelnök két szárnyra osztott palotaszerű nyári laka, hol nagy művein dolgozni

²⁸ *Ferenczi Zoltán*: Eötvös József. Bp. 1903.; *Juhász Árpád – Gál Éva*: A budai hegyvidék. H. é. n. [Bp. 1988.] Sajnos sem az akkor még Eötvös Loránd tulajdonában lévő akvarellt, sem pedig az olajfestményt nem sikerült megtalálnom a Fővárosi Képtárban.

²⁹ *Kelety Gusztáv*: A svábhegyi Eötvös-villa. BTM Fővárosi Képtár 59.31. (A Seenger-féle katalógusban: 291.); *Klette Károly*: Báró Eötvös József villája a svábhegyen. MNM MTKcs 11.824. (A Seenger-féle katalógusban: 263.)

szokott, a legmagasabb pontrul látva el a világ felett ott is úgy, mint műveiben”,³⁰ és ilyesmi leírást kapunk Liptay Pál 1867-es *A Széchenyi-hegy* című cikkében is: „Ha Jókai nyaralójától kissé jobbra tartunk, a »Vadásztanyához« jutunk, mely szintén jónevű vendéglő; itt már szemünkbe tűnik báró Eötvös József oktatásügyi miniszterünknek szintén svájci modorban épült s magasan fekvő diszes nyaralója. Nagyobb mint Jókaié, és két oldalt folyondárral befutott emeletes épületek állnak, melyek közt a nyílt kilátású tág folyosó fut végig; innen nyílnak a lakosztályok.”³¹

1. kép A budai Svábhegy: B. Eötvös József nyaralója (Zombory G. rajza után)

Forrás: Vasárnapi Ujság, 1864. június 19. 241.

³⁰ A budai Svábhegy. Vasárnapi Ujság, 1855. szeptember 9. 283.

³¹ *Liptay Pál*: *A Széchenyi-hegy*. Hazánk s a Külföld 3. (1867) június 20. 390.

Kelety Gusztáv svábhegyi akvarellsorozatának köszönhetően a Karthausi-lakról is rendelkezünk ábrázolással még korábbi állapotából, a Jancsó József-féle térkép miniatúrája mellett. A „Karthausi lak” című 1850 körüli Kelety vízfestményen dúslombú erdő szélén látható a faházikó, melynek törzse kőből épült, körbefutó erkélye négy cölöpön áll.³² Siklóssy László 1931-es cikkében megjelent Trefort Edit rajz alapján úgy vélem, a lak Eötvös életében nem bővült, hiszen ezen a képen is apró, emeletén fa oldalfalú, körbefutó erkélyű épület látható.

Mint említettük, Trefort Ágoston révén úgy tudjuk, hiába vette meg Eötvös a svábhegyi telkeket 1845-ben, nyaranta nem itt voltak, hanem (1845-ben) a Frivaldszky-féle házban, illetve (1846 és 1847-ben) a Krisztinavárosban. 1848-nál sajnos Trefort nem tér ki arra, barátja hol élt nyáron, csak arról szól, Rosty Ilka a Svábhegyen lakott a Libasinszky-féle házban. Ezek szerint 2007-es Eötvös-életrajzomban hibásan minősítettem tévedésnek az Eötvös-villa építésének 1846-ban történt elkezdését, azonban jelenleg sem tartom egyértelműen eldönthetőnek, hol laktak 1848 nyarán Eötvösök.³³ Talán úgy van, ahogy Trefort önéletírása alapján Siklóssy László, vagy Belia György írja, miszerint az épülő villában él a család, és ahogy velük összhangban Plósz Katalin is megállapítja Eötvös Loránd születési helyét meghatározó írásában: az „1848-as bizonytalan és feszült helyzet miatt Eötvös a családját Svábhegyre, az épülő villába menekíti.”³⁴ Mivel azonban egy ekkora épület megépítése évekig is eltarthatott, az Eötvös-villa elkészültét pedig még a jól használható út híján való nehézkes közlekedésnek is hátráltatnia kellett, nem tartom kizártnak, hogy akár a Karthausi-lakban töltötték 1848 nyarat (a kisebb, kő aljazatú faház nyilván hamarabb tető alá kerülhetett, még ha alaprajza szerint a későbbi villa sem tűnik igazán nagyobb alapterületűnek az 1846-os svábhegyi felmérés alapján), akár azt, hogy a Rosty lányok közösen éltek ezen a nyáron a Libasinszky-féle házban.

Ez a kérdés persze elsősorban Eötvös Loránd születési helyének tisztázása miatt fontos. Eötvös József két fiának írt levelében említi Loránd születését. 1868. július 27-i levelében a heidelbergi tanulmányait folytató fiának az időpont mellett a születés körülményeiről írt az apa:

³² *Kelety Gusztáv*: Karthausi lak. BTM Fővárosi Képtár 27.729. (A Seenger-féle katalógusban: 267.)

³³ Vö. *Devescovi Balázs*: Eötvös József 1813–1871. Pozsony 2007. 134.

³⁴ *Plósz Katalin*: Hol született Eötvös Loránd? Fizikai Szemle 53. (2003) 9. sz. 347.

Kedves fiam!

Ma töltöd be huszadik évvedet. A nap, melyen születél, éltem egyik legkínosabb napja volt. Anyád a szülés következtében életveszélyben forgott. Benn a városban a felséges nép lázongott, s míg feleségem betegágyánál ülve, remény és kétségbeesés között számoltam érutéseit, a Pest s Buda-i tornyokról a vészharang hangjai tölték be az éji csendet, s egy üzenet jött a másik után, mely minisztertanácshoz hítt. Soha nem szenvedtem többet, mint ezen órákban, míg hajnal felé Balassa tudtomra adá, hogy anyád veszélyen kívül van, s őt megcsókolva a városba siettem. Úgy látszik, a kegyes végzet ki akarta egyenlíteni akkori szenvedéseimet, s úgy rendelé, hogy éppen általad, ki akkor öntudatlanul kínjaimat okoztad, éltem legfőbb örömeit élvezzem. Tartson az ég sokáig, tartson testi s lelki egészségben s úgy, hogy önmagaddal megelégedve érezzed magadat.³⁵

1869. március 2-án pedig Svábhegyről írt levelében Eötvös lánya, Ilona első gyereke születéséről Lorándnak hírt adó levelében az ő születése helyszínéként megadta a Svábhegyet:

Kedves fiam!

Ma reggel fél ötkor szült Ilona egy egészséges fiút, s csak azért írom e sorokat, hogy a szerencsés eseményről tudósítsalak. Tegnap este még sokáig sétáltunk Ilonával a kertben, s mikor fél tizenegykor elváltunk, nem gyanította senki közülünk e közelgő eseményt, úgyhogy mikor felkeltem, ez öröndetes hírral lepettem meg, s már ebből láthatod, hogy minden jól folyt le. Hogy ez alkalomból senkire se gondoltunk többször, mint reád, ki ma holnap 21 esztendeje léptél a Svábhegyen pályádra, azt elgondolhatod.³⁶

A helyszínt a maga módján Eötvös Loránd keresztelési anyakönyve is rögzíti, hiszen a krisztinavárosi római katolikus plébániatemplom keresztelési anyakönyvében 1848. augusztus 5-énél Lorándnál ezt jegyezték be az apáról: Polgári állása és

³⁵ *Eötvös J.*: Levelek i. m. 511.

³⁶ Eötvös József levelei fiához, Eötvös Lorándhoz. S. a. r. Benedek Mihály. Bp. 1988. 52.

lakhelye: „Magyar Országai Cultus Minister. Schwábhegyen B. K. V.”, azaz Buda Krisztina Város.³⁷

Plósz Katalin a dokumentumok alapján azt állapította meg, „Eötvös Loránd Budán a Svábhegyen, az Eötvös-villában, 1848. július 27-én született.”³⁸ Maga Eötvös Loránd apja svábhegyi szobrának felavatása után az egykori házukban tartott lakomán beszédében inkább csak utal erre, és egyértelműen nem jelzi a helyszínt: „Köszönetet mondott, mert neki, a fiunak, is lehetővé tették, hogy részt vegyen ily ünnepélyen, s újra átlépje annak a hajléknak a küszöbét, hol minden fűszál, minden fa, minden völgy kora ifjúságára emlékeztet. »Megvallom, – így folytatta – husz éve körülbelül, hogy nem voltam itt; nem mertem idejönni, mert félttem a sokaság zajától és félttem a csendtől, melyet még a zajban is észreveszek, mert nem hallom annak a szavát, ki nekem ezt a hajlékot a legkedvesebbé tette. [...] Sok emlékem fűződik bérczekhez, völgyekhez, fákhoz s az emberekhez is, hol ezelőtt 42 évvel megláttam a napot.«³⁹

A villa építése jelentős összegbe kerülhetett, Trefort nemhiába említi a svábhegyi ház gondját. Belia György is azt írja, a villa nem kis költségbe került: „Nem is villa voltaképp, hanem pompás kastély, melyet – ha igaz – Treforttal közösen építtetnek, nem kis költség árán, mert – Eötvös saját kezű számadásaiból tudjuk – csaknem haláláig törleszti a több ezer forintos kölcsönt és busás kamatait.”⁴⁰ Igaz, Eötvös József maga Szalay Lászlónak 1851. december 31-én írt számvető levelében azt írja: „Svábhegyi lakásom felépült, szerény, de kényelmes”,⁴¹ vagyis éppen nem valami hivalkodó hatalmas épületről szól.

Az Eötvös család svábhegyi villába való 1851. májusi beköltözése és a Rosty-féle javak megosztása nem jelentett valódi elkülönülést Trefortéktól: a két család folytatva a házasságuk első éveiben és az emigrációban követett gyakorlatot, ekkor is sokat időzött együtt, gyerekeik több mint unokatestvéri viszonyban álltak. Bár a szakirodalom konzekvensen Eötvös József alföldi magányáról beszél,

³⁷ Krisztinavárosi Havas Boldogasszony Plébánia, Kereszteltek anyakönyve 3. 1842–1848. 150. fol.; Eötvös József életének legfontosabb anyakönyvi forrásait Merényi-Metzger Gábor közölte a Magyar Országos Levéltárban található mikrofilmmásolatok alapján. Lásd *Merényi-Metzger Gábor: Eötvös József életének anyakönyvi forrásai. Irodalomtörténeti Közlemények* 115. (2011) 483–484. Én minden esetben a plébániákon található eredeti dokumentumokra hivatkozom.

³⁸ *Plósz K.*: Hol született i. m. 347.

³⁹ Báró Eötvös József szobra a Svábhegyen i. m. 454.

⁴⁰ *Belia Gy.*: Eötvös József i. m. 185.

⁴¹ *Eötvös J.*: Levelek i. m. 220.

a naplóbejegyzések azonban világosan mutatják, ha Békés megyei Szentetornyán Eötvös valóban magányosan időzött is, Békés megye nem csak ezt jelentette neki és főleg családjának. Ha ide jött, akkor Csabacsüdön is megfordult Trefortnál, nem egyszer ide-oda ingázott, sőt egy Szalaynak írt levél végén meglehet, csupán poétikai okból, de összemossa a két helységet. Továbbá nemcsak Eötvös, de felesége is a gyerekekkel többször és hosszan tartózkodott Csabacsüdön, olykor Trefort hozta le az Eötvös gyerekeket ide. Így például a naplóba Pesten feljegyezte Eötvös 1864. november 3-án: „Ma reggel ment el nőm leányaival Csabacsüdre”,⁴² Szt. Tornya 1864. december 12. keltezéssel pedig azt írja: „Tegnap érkeztem ide Csabacsüdön át, hol leányaim vannak.”⁴³ A másik oldalról Trefort önéletírása számos pontja igazolja ennek kölcsönösségét: mindjárt 1851. június vége felé Illkával elutazott Gasteinbe: „a gyerekek, akik szépen fejlődtek, Eötvös Ágnesnél maradtak a Svábhegyen”,⁴⁴ 1852. május 27-én született harmadik lányuk, Ilonka – a gyermekágy után felköltöztek a Svábhegyre, majd Ilka a két nagyobbik leánnyal elutazott Gasteinbe, Trefort Csabacsüdön házuk építésén dolgozott, és Szent-Tornyán is elkezdett egy majort építeni, „a kicsi a Svábhegyen maradt.”⁴⁵ Szintén a Trefort-önéletrajzból tudjuk, hogy 1855 októberében teljesült egy vágyuk Rosty Ágnes és a gyerekek látogatásával: „Októberben Nessi járt nálunk a gyerekeivel. Ez már régi kívánságunk volt. Nagyon otthonosan érezték magukat nálunk.”⁴⁶

A svábhegyi villáról és életről elég sok apró részletet tudunk. Írásos emlékként talán Voinovich Géza leírása a legismertebb: „Kényelmes nyári-lakot építtetett az erdő szélén, rózsákat ültetett a ház körül, bolyongott a hegyek közt, a csonka Normafa s Mátyás király kútja felé. Rendesen kertjében dolgozgatott. Verandájáról nagy kilátás nyílt a városra. Jobbra a Sashegy kettős orma s a Szent Gellért hegye, »büszkén hordva bársonyát, fején mint gondot, az új koronát.« Szemközt a várhegy, a helyőrségi templom csonka tornya, a Boldog-asszony átépített temploma, a királyi várak, s a bástya, melynek ódon házaiban a szabadságharcz ágyúgolyói feketéllnek. A hegyen túl a Duna, s hajjai közt a tündérsziget, fölötte Széchenyi hídjának könnyű íve, túlhan a város, a róna, amelyre kéken leborul az ég. Mintha egész vérző hazája tárult volna fel szemei előtt. Gyalog járt be

⁴² *Eötvös József: Vallomások és gondolatok.* Bp. 1977. 594.

⁴³ Uo. 602.

⁴⁴ Trefort Ágoston önéletírása i. m. 26.

⁴⁵ Uo. 27.

⁴⁶ Uo. 29.

a városba, a várhegyen át [...]. Dél előtt rendszeren kertjében dolgozott, írta röpiratait és vezércikkeit. Itt látogatta meg Bluntschli, aki jól jegyezte meg, hogy e nagy kilátás hatását érezni lehet iratain. Egészen családjának élt s gyermekei nevelésének. Szabadon nevelte őket, keveset korlátozta vágyaikat, örvendett jó kedvöknek s edző mulatságaiknak. Maga is részt vett játékaikban feleségével s Trefortékkal együtt, kivel sógorságban volt, s gyermekeik is együtt nőttek.⁴⁷

A panorámát bizonyára maga Eötvös is kedvelte, különben nem írta volna Szalaynak 1851. szilveszterén a frissen elkészült villáról: „Te minden svájci praxisod dacára a mászásnak nem nagy barátja vagy, ha egyszer feljöttél volna, jól éreznéd magadat a kis szobákban, melyeknek minden ablakából oly nagyszerű kilátás nyílik”.⁴⁸ Fiának, Lorándnak 1867. december 12-én írt levelében annak a tudományos pályát illető választását helyeselve elmélkedett a valódi nyugalomról. Ezt a pár sort választotta Siklóssy László az Eötvösről szóló emlékezése díszéül, mivel részéről ebben találta meg a Svábhegy Eötvös által adott apotheozisát:

A nyugalom egymaga még nem boldogít. Leheverni kényelmesen a pamlagon, szobájában, minden kellemetlenség nélkül, még nem nagy élvezet. Jólesik az is, ha elfáradtunk, s mert én is fáradt vagyok, nem kívánok mást; de még koromban is a nyugalom maga sokára nem elégíthet ki. De pihenni egy magas tetőn, honnan határtalan kilátás nyílik, vagy pihenni a hajó fedezetén, mely duzzadt vitorlákkal továbbhalad, s míg semmi idegen zaj nem bánt, míg minden zavaró érintkezéstől mentek vagyunk, végtelen tért látni magunk alatt, egy dicső látkört fogni fel, egy tekintettel, vagy míg magunk nem mozdulunk, érezni, hogy haladunk: – ez már a legfőbb gyönyör, s ilyent csak a tudományos foglalatosság adhat. A legszebb, a leg-hálalatosabb, s az, mely szabad férfihoz legméltóbb. És azért örülök, hogy ezt választád magadnak, s azon pályán jársz, melyet én, ha hajlamaimat követhettem volna, soha nem hagytam volna el.⁴⁹

Eötvös 1864. szeptember 11-i naplófelfjegyzéséből tudhatjuk, ez a környék még ekkor falusias volt. Harmadik leányuk, Mariska születés- és nevenapját ünnepelték:

⁴⁷ *Voinovich G.*: Bárány Eötvös József i. m. 284–285.

⁴⁸ *Eötvös J.*: Levelek i. m. 220.

⁴⁹ Uo. 514.

„Az idő gyönyörű volt. Feleségem három rossz muzsikust szerzett össze, a leányaim s cselédjeink, kikhez később a szomszéd majorok cselédjei csatlakoztak, 8-ig táncoltak a legszebb holdvilágnál. Szerény falusi mulatság volt, melynél senkinek eszébe nem jutott volna, hogy a főváros közelében adatik.”⁵⁰

Tudjuk, hogy Eötvös szívesen élt itt, naplója több feljegyzése tanúsítja, kelleetlenül ment le a városba hivatalos teendő miatt, ám szívesen tett a környéken az erdőben gyerekeivel sétákat. 1864 szeptemberében igen sűrűn csupán egy-egy rövid emlékeztetőt tett Eötvös, nem valami lelkesen napi rutinjáról, főként, ha Pestre kellett mennie. Szeptember 22.: „A városban voltam, s dolgaimat végeztem. Nem eresztettem Almásy Pálhoz. Korrigáltam.”; szeptember 29.: „A városban voltam, dolgoztam.”; október 2.: „Dolgoztam. Ülés Pesten a palota dolgában.”; október 3.: „Városban voltam az Akadémia dolgában, dolgoztam.”⁵¹ 1865. június 20-án hasonlóan írta naplójába: „A városban voltam. Tudóstársasági ülés. Unalmas a lehetőségig. Két felolvasás az »A« partikuláról. Egy Joannovicstól, a másik Toldytól.”⁵² Ezzel szemben lelkesebbnek látszik ugyanezen ősz azon feljegyzése szeptember 10-én, amikor Csabacsüdről felérkezik a Svábhegyre, és itt viszontlátja családját: „Feljöttem a hegyre, a leggyönyörűbb időnél. Családomat egészségesen találtam. Ma van Mariskám születésnapja. Az ég tartsa e kedves gyermeket, ki oly szerencsésen fejlődött eddig, boldogan. Hisz az egészség és a szerencse, melytől földi boldogságunk s minden törekvésünk sikere függ, az égnek adományai. A szülők szeretete vajmi keveset tehet a gyermekekért, még boldoggá sem teheti őket, mint más szeretet; hisz a legjobbak azon korban, midőn e szeretetet magok nem érzik, nem képesek felfogni azt egész nagyságában.”⁵³ Naplójegyzéseiben 1864-ben és 1865-ben háromszor jelezte, aznap családjával, lányaival vagy fiával tett sétát az erdőben, a János-hegyen.⁵⁴ Gyaníthatóan ezekre, illetve az idézett Svábhegy apotheozisát adó néhány naplósorra alapozva Siklóssy László, a Svábhegy monográfusa nem mulasztja el megjegyezni: „József báró a Svábhegyen nevelte híres turistává fiát, *Eötvös Loránt* bárót.”⁵⁵

A séták fontosak lehetnek Eötvös számára. Falk Miksa mesélte el egy lírai svábhegyi sétáját Eötvössel eredetileg 1891-ben az aradi Kölcsey-egyesületben

⁵⁰ *Eötvös J.*: Vallomások i. m. 565.

⁵¹ Uo. 578., 580–581.

⁵² Uo. 619.

⁵³ Uo. 564.

⁵⁴ Lásd *Eötvös J.*: Vallomások i. m. 570., 620., 641.

⁵⁵ *Siklóssy L.*: Svábhegy i. m. 71.

Apróságok egy nagy férfi életéből címmel tartott felolvasásán, ami mutatja, Eötvös mit tudott megélni egy-egy séta alkalmával:

Mikor egyszer gyalog sétáltunk a Svábhegyen, váratlanul egy hatalmas zivatar lepott meg bennünket, mely azonban rövid záporosó után ismét elmúlt. Az eső ellen egy fabódéban találtunk menedéket; azután nem sokára a nap ismét kijött, a felhők szétfolytak, a zöld leveleken csillogva és reszketve függtek az esőcseppek és balsamos illat töltte be a léget. Midőn a fakunyhóból kiléptünk, Eötvös megállott, arcát, melyet mintegy dicsfény folyt körül, az ég felé emel és az elragadtatás hangján kezdé szavalni Hölderlin gyönyörű szavait: „A mi történik, gyönyörből történik és békével végződik. A világ disszonáncziái olyanok, mint a szerelmek czivódásai. A vizály közepette ott van a kibékülés és a mi szét volt választva, újra találkozik. A szívnek hulláma nem tudna oly szépen föltajtékezni, ha a sors, ez a néma régi szikla, néha-néha utját nem állaná.” Azután elnémult s úgy látszott, hogy magában szövi a gondolatok fonálát. Csak lassanként tért vissza a valóságba; azután pedig mosolyogva fordult hozzám e szavakkal: „Látja, még nem felejtettem el régi kedvencz klasszikusaimat.”⁵⁶

Az Eötvös-villa ma már nincs meg, még az egykori telken ma, az Eötvös út 10–14. szám alatt lévő épületek is szomorú képet mutatnak, lévén már lassan húsz esztendeje elhagyottak és üresen állnak (utoljára 1979-től az 1998. áprilisban történt kiürítésig a SOTE III. számú Belgyógyászati Klinika üzemelt a területen). Eötvös József 1871-es halála után a család eladta az ingatlant a Fogaskerekűt építő társaságnak. Siklóssy László Svábhegy-monográfiájában olvasható részletesen, hogy aztán a „a hetvenes években a Fogaskerekűvel szoros összeköttetésben kezdődik az *Eötvös-villának mint vendéglőnek fénykora* és tart a századvégen át”,⁵⁷ majd a Vaskovits-féle vízgyógyintézet, 1909-től pedig a Svábhegyi Szanatórium része volt (ezek két különböző épületben működtek, amik az egykori Eötvös-villától függetlenek és odébb voltak), végül a II. világháborúban annyira megsérült, hogy utána lebontották vagy széjjelhordták.⁵⁸

⁵⁶ *Falk Miksa*: Bárá Eötvös József életéből. In: *Uő: Kor- és jellemrajzok*. Bp. 1903. 236–237.

⁵⁷ *Siklóssy L.*: Svábhegy i. m. 140.

⁵⁸ A Hegyvidék 2007. augusztus 8-i számában a Svábhegyi Szanatórium lehetséges jövőjéről szóló cikkében Janzsó Tamás azt írja, a villát „1948-ban életveszélyes állaga miatt kellett lebontani.” Lásd *Janzsó Tamás*: Gyógyzálló és lakóház is lehet az egykori Svábhegyi Szanatóriumból. (Hegyvidék, 2007. augusztus 8. 3.) Erős Zoltán pedig irodalmi topográfiájában azt írja, a „második világháború

A Karthausi-lak jelenleg is megtekinthető a Karthauzi utca 14. szám alatt. Siklóssy 1929-ben ezt írta az épületről és új tulajdonosáról: az egyik „kisebb rész, amelyen a Karthausi-lak áll, *Schunda V. József* tulajdonába kerül, aki kegyelettel gondozza e történelmi becsű nyaralót”.⁵⁹ A jelenlegi helyi műemléki védettségű épület az eredeti faházikó helyén állhat, külsejében némileg ahhoz hasonló, ám nagyobb és természetesen kő épület. Átépitése a lakról megjelent képek szerint 1876-ban már bizonyosan megkezdődött. A *Budapesti Bazar Melléklapja* 1876. július 15-i számában már a hegy felőli déli oldalán merőleges keresztzárnyalattal bővített épület látható. A század végén pedig további bővítést, vagy inkább teljes újjáépítést kapott – így aztán teljes joggal szerepel Schunda nyárilakként a Máté Lajos által összeállított *Emlékkönyv I. Ferencz József apostoli magyar király 25 éves koronázási jubileumára* című 1892-ben megjelent kiadványban. A védettségről szóló 11/2006-os határozat ezt a leírást tartalmazza a mai Karthauzi-lakról 30. sorszám alatt: 9236 helyrajzi szám, 1860. körül épült. „Svájci stílusú egyemeletes villa-épület, hatalmas kertben. A kert felé háromtengelyes homlokzatú, a középső rész rizalitszerűen kiemelt, az emeleten faszkerzetű, kétoldalt üvegezett nyitott verandával.”⁶⁰

Az utcanevéken (Eötvös, Karthauzi és Juliska utcák) továbbá az Eötvös parkon kívül – amiben Eötvös Stróbl Alajos által készített és 1890-ben felavatott mellszobra áll – ez az újabb svájci típusú Karthauzi-lak őrzi Eötvös József emlékét. Pontosabban igazán nem ma, hanem a 19. század végén őrizte. A kegyelet ekkorra ugyanis karthausi völgynek nevezte el a helyet, és az terjedt el, hogy Eötvös itt írta első regényét. Ez a buzgó emlékeztetapolás – úgy tűnik – a lak későbbi tulajdonosától eredhet. *Az Emlékkönyv I. Ferencz József apostoli magyar király 25 éves koronázási jubileumára* című kiadvány leírása az épületről azt mutatja, a hangszergyár tulajdonos Schunda V. József külön mellszobrot állított a laknál, amit még lánya is ápolt: „Jelenleg még épen áll a nyári lak, melyben Eötvös a nagybecsű »Karthausit« írta, e laknak jelenleg Schunda V. József kitünő derék polgárunk a tulajdonosa, a ki Eötvös szobrával együtt kegyelettel, most is azon állapotban őrzi ez emlékezetes lakot, melyben egykor hazánk eme nagy férfja birta s a melyet a lelkes honleány, Schunda fenkölt szellemü leánya Irma, koszoruival borit el. Adjon az ég hazánknak számos ily hazafit és lelkes honleányt.”⁶¹ A Schunda hangszergyár 50 éves működése tiszteletére kiadott kötetben olvasható kisebb írás az addigra a Karthauzi villa

alatt oly súlyosan megsérült, hogy néhány év alatt még a romjait is széthordták.” (*Erős Zoltán: Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig.* Bp. 2012. 253.)

⁵⁹ Siklóssy L.: Svábhegy i. m. 72.

⁶⁰ <http://www.hegyvidek.hu/onkormanyzat/rendeletek-tara/11-2006-130704>, letöltés 2015. aug. 26.

⁶¹ *Emlékkönyv I. Ferencz József apostoli magyar király 25 éves koronázási jubileumára.* Bp. 1892. 67.

nevet nyert épületről a korábbi leíráshoz hasonlóan mutatja a kegyelet buzgó megnyilvánulását az új tulajdonos részéről: „Hogy *Schunda V. József* félszázados czége körül kifejtett nagy tevékenysége mellett is mennyire vonzódik a természetet poétikus nyugalmához és mennyi kegyeletet ápol a szívében azok iránt, akik a természet magasztos összhangját megtudták szólaltatni költői műveikben: jellemző bizonyosága ennek az a tény, hogy a mikor nyájas Tusculanumot keresett magának a főváros közelében, a hol a munka fáradalmait időnként kipihenje, éppen ott választott magának csendes és boldog fészket abban a szép svábhegyi völgyben, a hol sok évvel ezelőtt báró *Eötvös József* a *Karthauzit*, országra szóló remek regényét megírta. Gyöngéd pietással vette át az egyszerű kis házat, a hol báró *Eötvös József* fényes költői fantáziájából a mélabus szerzetes megszületett. A körülötte levő térségből pompás kertet csinált, a hol nyaranta gyönyörű rózsák nyílnak és epedő csalogányok énekelnek, olyan búsan és olyan szépen, mintha a költőre való visszaemlékezés tenné a hangjukat ilyen édessé, ilyen bánatossá. A kis karthauzi ház immár *karthauzi villává* bővült, de a kegyeletes tulajdonos tiszteletben tart minden talpalatnyi helyet, a hol valamikor báró *Eötvös József* elmélázva járt; a tulajdonos aranyos betűkkel jelölte meg a szobát, a hol báró *Eötvös* a *Karthauzit* megírta s a hol ez a saját maga szerette fölírás hirdeti mindörökké, hogy a nagy magyar génius valamikor ott tündökölt:

Fáradt valék s pihenni jöttem
E falak árnyéka alá
Mint a munkás, kit a dél heve ellankasztott,
A fa alatt nyugszik.

Báró Eötvös József.⁶²

A felirat versszerűségével is megragadhatja figyelmünket, mert noha Eötvös írt költeményeket, ilyen verssorai nincsenek, illetve első regénye természetesen prózai formájú. A *Schunda V. József* által készített felirat pedig nem más, mint a regény Első rész IV. fejezete utolsó előtti mondatának rövidített változata – a hangszergyár fennállásának jubileumára kiadott kötetben formáját tekintve abszolút versnek látszó kinézettel.

A regény itteni keletkezése legendájának másik meghatározó példáját Prém József 1883-as cikke nyújtja, melyből kiderül, a Vaskovits-féle vízgyógyintézet itt időző

⁶² A *Schunda V. József* Cs. és Kir. Udvari Hangszergyár története. 1848–1898. A cég 50 éves fennállása alkalmából 1898. január hó 20. és 21-én a Budapesti Vigadó termeiben rendezett jubiláris hangszerkiállítás és hangverseny emlékeül. Bp. 1898. 30–31.

vendégei közül sokan itt olvassák kúrájuk közben a regényt: „Báró Eötvös Józsefnek, ki néhány évtized előtt első gondolt arra, hogy ezt a pompás fensikot s a szomszédos völgyeket divatos nyaraló helylyé kellene átváltoztatni, egyik legszebb óhaját látják teljesedve az itt időző vendégek, kik közül nem egy újra elolvassa e helyen a »Karthausi«-t s kegyelettel sétál ama házhoz, hol e remekét a költő írta. Ez a völgy most is oly regényes, mint a mikor egykori tulajdonosa itt remetéskedett.”⁶³

Fájdalom, a legendából természetesen egy szó sem igaz. Megcáfolta már Eötvös Loránd 1890-ben a szoboravatás után, mivel határozottan rámutatott beszédében: abban a házban „a »Karthausit« atyám nem írta, mert az már akkor régen meg volt írva”.⁶⁴ Őt követően pedig Siklóssy László is világosan a legenda minden alapot nélkülöző voltáról beszélt monográfiájában: „Abból, hogy Eötvös *Karthausi-lakot* is építtett, az a hiedelem támadt, hogy Eötvös *Karthausi* c. klasszikus regényét *itt* írta, holott e műve 1839–1841 közt jelent meg folytatásosan a *Budapesti Árvízkönyv* öt kötetében. Arról, hogy Eötvös ezidőben a Svábhegyen lakott volt, semmi adatunk nincs. A későbbi irodalomban azonban ez a mende-monda unosuntalan felbukkan.”⁶⁵

JÓZSEF EÖTVÖS'S HOLIDAY RESORT ON SVÁBHEGY: THE EÖTVÖS MANSION AND THE CARTHUSIAN LODGE

by Devescovi Balázs

SUMMARY

The paper deals with József Eötvös's privately owned real estate on the Svábhegy, the so-called Eötvös Mansion, and the adjoining Carthusian lodge. Its aim is to explore the history of Eötvös's holiday resort. It starts by listing the reasons for, and the precedents of the settlement of Eötvös and his friend, Ágoston Trefort, on the Svábhegy in Budapest. The author describes the purchase of the estate, the construction of houses, and the layout of the buildings. Finally, based on the letters and diary entries of Eötvös himself, it presents all the information about the life of the Eötvös family there. In conclusion, it dispels the inaccuracies and legends that have so far haunted the historiography of the Eötvös resort.

⁶³ *Prém József*: Isten hegye. Pesti Hírlap, 1883. augusztus 11. 13.

⁶⁴ Báró Eötvös József szobra a Svábhegyen i. m. 454.

⁶⁵ *Siklóssy L.*: Svábhegy i. m. 71.